

2015-01-01

จามจุรีรำลึก : สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีกับการอนุรักษ์
พระตำหนักสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า วังสระปทุม

พีรศรี โขวาทอง

Follow this and additional works at: <https://digital.car.chula.ac.th/jamjuree>

Part of the [Social and Behavioral Sciences Commons](#)

Recommended Citation

โขวาทอง, พีรศรี (2015) "จามจุรีรำลึก : สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีกับการอนุรักษ์พระตำหนักสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า วังสระปทุม," *Jamjuree Journal*: Vol. 17: Iss. 1, Article 5.

DOI: 10.58837/CHULA.JAMJUREE.17.1.4

Available at: <https://digital.car.chula.ac.th/jamjuree/vol17/iss1/5>

This Article is brought to you for free and open access by the Chulalongkorn Journal Online (CUJO) at Chula Digital Collections. It has been accepted for inclusion in Jamjuree Journal by an authorized editor of Chula Digital Collections. For more information, please contact ChulaDC@car.chula.ac.th.

งานอุรีรำลึก:

พิธีศรี โหวททอง* นิสิตเก่าคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ปีการศึกษา ๒๕๓๒ – ๒๕๓๗

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี กับการอนุรักษ์พระตำหนัก สมเด็จพระพันปีองค์เสด็จอัยิกาเจ้า อโศกประทุม

ศูนย์พัฒนกิจและนิสิตเก่าสัมพันธ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วังสระปทุม เป็นวังที่ประทับในสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร์ อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ตลอดจนสมาชิกในราชสกุลมหิดล อีกหลายพระองค์ นับเนื่องตั้งแต่แรกสร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จวบจนรัชกาลปัจจุบัน นับเป็นภูมิสถานอันสำคัญยิ่งทางประวัติศาสตร์ ทั้งสำหรับพระมหากษัตริย์บรมราชวงศ์และสำหรับชาติ

เมื่อสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีเสด็จสวรรคตในวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า วังสระปทุมเป็นสถานที่อันสำคัญยิ่ง

ด้วยเป็นพระตำหนักที่ประทับของสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ตั้งแต่พ.ศ. ๒๔๕๙ ตราบจนเสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ และได้เป็นที่ประทับสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีในเวลาต่อมา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานวังสระปทุมให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีสืบต่อมา

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.

สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

พระตำหนักใหญ่ วังสระปทุม

วังสระปทุมตั้งอยู่ที่ริมถนนพญาไท แยกถนนพระรามที่ ๑ ทิศเหนือจรดคลองแสนแสบ ทิศตะวันออกจรดคลองอรชร มีรูปร่างสี่เหลี่ยมผืนผ้ายาว เป็นที่ดินที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ พระราชทานแก่สมเด็จพระบรมราชชนก เพื่อเตรียมสร้างวังที่ประทับ แต่เดิมเป็นที่สวน ยกরণปลูกพืชสวนต่างๆ เช่น ผัก ข้าวโพด อ้อย ตลอดจนดอกไม้ต่างๆ

ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อสมเด็จพระบรมราชชนกทรงศึกษาวิชาการทหารเรือ ณ ทวีปยุโรปอยู่นั้น สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าก็ได้ทรงเป็นพระราชธูระ ดูแลที่ดินวังสระปทุมนี้เรื่อยมา ดังปรากฏว่าได้โปรดฯ ให้สร้างพลับพลาไม้ขึ้นหลังหนึ่งที่มีคอสองแสนแสบ สำหรับเป็นที่ประทับเวลาเสด็จพระราชดำเนินมาทอดพระเนตรความเรียบร้อยในบริเวณวังสระปทุมจนถึงราวพ.ศ. ๒๔๕๖ สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าจึงโปรดเกล้าฯ ให้นายเปาโล เรเมดี (Paolo Remedi) สถาปนิกชาวอิตาลีเขียนประจํากรมศิลปากร ออกแบบก่อสร้างพระตำหนักตามชัตติยราชประเพณีซึ่งอนุญาตให้พระราชมารดาหรือพระมารดากราบบังคมทูลลาออกจากที่ประทับในพระบรมมหาราชวังมาประทับที่วังพระราชโอรสได้ ดังปรากฏว่าในช่วงนั้น พระนางเจ้าสุกุมลมารศรีพระราชเทวีในรัชกาลที่ ๕ ก็ได้เสด็จออกมาประทับที่วังบางขุนพรหมของพระโอรส คือสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ แล้ว

การออกแบบวางผังพระตำหนักใหญ่ วังสระปทุม เพื่อเป็นที่ประทับร่วมกันของสมเด็จพระบรมราชชนกและสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า จึงเป็นไปตามพระราชประสงค์ ตามที่คุณสมภพ จันทระประภา ได้บันทึกไว้ว่า:

“สมเด็จพระโปรดมาก ทรงตระเตรียมการปลูกพระตำหนักที่จะประทับในตอนปลายพระชนมชีพ ทรงคิดผัง

โดยโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จประทับ ณ พระตำหนักเทา อันเป็นพระตำหนักที่ประทับของสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร์อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนกและสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีมา ตั้งแต่แรกสร้างขึ้นในพ.ศ. ๒๔๖๙ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีหม่อมเจ้าอิทธิเทพสรรค์ กฤดากร เป็นสถาปนิก

สำหรับพระตำหนักใหญ่ อันเคยเป็นที่ประทับของสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้านั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริให้จัดเป็นพิพิธภัณฑสถาน เพื่อเป็นเครื่องเฉลิมพระเกียรติ เป็นศูนย์การเรียนรู้ซึ่งแสดงพระราชกรณียกิจในสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า อันเป็นแบบอย่างอันดีงามแห่งการดำรงชีวิตที่อำนวยความสะดวกแก่คนหมู่มาก

เมื่อสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จประทับ ณ วังสระปทุมในพ.ศ. ๒๕๔๓ แล้ว ทรงระลึกถึงพระราชปรารภแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีการอนุรักษ์และปรับปรุงอาคารพระตำหนักใหญ่ และจัดตั้ง **พิพิธภัณฑสถานสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า** ขึ้น ณ พระตำหนักแห่งนั้น โดยโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งมูลนิธิสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าขึ้นเมื่อวันที่ ๒๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๘ เพื่อดำเนินการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานดังกล่าว และจัดกิจกรรมต่างๆ สืบสานแนวพระราชดำริสืบมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนอาคารพระตำหนักที่จัดเป็นพิพิธภัณฑสถานแล้วเสร็จและเปิดใช้งาน ในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๑

พระตำหนักเอง เพราะทรงมีความรู้
ในทิศทางลมและฤดูกาลเป็นอย่างดี
เมื่อทรงคิดได้แล้ว โดยทรงใช้ไม้ขีด
ไฟบ้าง ทางพลูบ้าง ก็ตรัสสั่งให้ม.จ.
หญิงจันทร์นิภา เทวกุล ทรงเขียน
ร่างไว้ ทรงทำดั่งนี้จนเสร็จทั้งตำหนัก
และสั่งให้สถาปนิกออกแบบตามพระ
ราชประสงค์ ใครที่เคยได้เข้าไปในพระ
ตำหนักนั้นจะต้องยอมรับว่าไม่มีที่อับ
เลย ไม่ว่าจะแสงสว่างหรือลม โปรด
ห้องกว้างวิจิ เพดานสูงๆ”

พระตำหนักใหญ่เป็นอาคาร
สูงสองชั้น มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายาว
ตามแนวคลองแสนแสบ ทำให้อาคาร
รับลมประจำฤดูเต็มที่ ปลายอาคาร
ด้านตะวันตก คือด้านถนนพญาไท ทำ
มุขที่เทียบรถยนต์พระที่นั่ง นำเข้ามา
สู่ประตูใหญ่ของพระตำหนัก ใกล้กัน
มีโถงบันไดทางเสด็จ จากประตูใหญ่
นี้มีทางเดินยาวไปจนถึงอาคารด้าน
ทิศตะวันออก มีบันไดเล็กที่ปลาย
อาคารด้านนั้น ตรงกลางอาคารมีมุข
เป็นทางลงไปสู่สนามหญ้ากว้างด้าน
ทิศเหนือของพระตำหนัก ส่วนห้อง
ต่างๆ วางเรียงไปตามความยาวของ
ทางเดินนั้น โดยชั้นล่างมีห้องสำคัญๆ
ได้แก่ ห้องรับแขก (ห้องรอเฝ้า) ห้อง
พิธี เป็นต้น ส่วนชั้นบนพระตำหนักมี
ผังอย่างเดียวกับชั้นล่าง จัดเป็นส่วนที่
ประทับ ด้านตะวันออกเป็นห้องบรรทม
ห้องที่ประทับ และห้องทรงของสมเด็จพระ
พันวัสสาอัยยิกาเจ้า ส่วนทางทิศ
ตะวันออกเป็นห้องชุดที่ประทับของ
สมเด็จพระบรมราชชนก มีห้องทรง
พระสำราญของสมเด็จพระพันวัสสา
อัยยิกาเจ้าอยู่กลางพระตำหนัก

พระตำหนักใหญ่ วังสระปทุม
มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบนี้โอ
คลาสสิก ที่ลดทอนให้เรียบง่ายลง
ตามพระราชนิยมในสมเด็จพระพันวัสสา
อัยยิกาเจ้า ที่มุ่งเน้นความประหยัด
พอเหมาะพอควร อาคารมีผังแบบ
สมมาตร ด้านทิศเหนือ คือด้านคลอง
แสนแสบ เน้นความสง่างามด้วยโถง
บันไดสูง ส่วนด้านทิศใต้เน้นมุมอาคาร
ด้วยมุขยื่นที่มุม ด้านตะวันออกเป็น
ห้องสี่เหลี่ยม ด้านตะวันตกเป็นห้อง

มุขพระตำหนัก ด้านทิศตะวันตก

พระตำหนักเทว วังสระปทุม

ศาลาหน้าพระตำหนัก

เฉลียงทางเดินด้านล่าง

ห้องบรรทม

รูปกลมเพื่อลดทอนความสมมาตรของอาคารลงบ้าง ผนังภายนอกทำลวดบัวแบบคลาสสิก ตกแต่งเป็นพิเศษที่ยอดผนังเป็นลวดลายปูนซิเมนต์หล่อแบบอาร์ต นูโว (Art Nouveau) ตัวพระตำหนักมุงหลังคาปั้นหย่า มีชายคายื่นยาวรอบอาคารเพื่อกันแดดกันฝน จึงมีรูปแบบสถาปัตยกรรมคล้ายกับพระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต อันเป็นผลงานของสถาปนิกชาวอิตาลีในกลุ่มเดียวกัน ในรัชกาลที่ล่วงมาแล้วนั้น

เมื่อการก่อสร้างแล้วเสร็จ สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าก็ได้เสด็จประทับ ณ พระตำหนักใหญ่ วังสระปทุมเรื่อยมาจนตลอดพระชนมชีพ โดยหลังจากที่สมเด็จพระบรมราชชนกได้อภิเษกสมรสกับนางสาวสังวาลย์ ตะละภัฏ (สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี) ในพ.ศ. ๒๔๖๓ แล้ว ก็ได้เสด็จประทับ ณ วังสระปทุมเช่นกัน จนเสด็จไปทรงศึกษาต่อ ณ ประเทศสหรัฐอเมริกาในพ.ศ. ๒๔๖๙ จึงโปรดให้สร้างพระตำหนักเทาเป็นที่ประทับของพระองค์แยกออกดังกล่าวมาแล้ว พระตำหนักใหญ่จึงเป็นที่ประทับของสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าตลอดมา ในวันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๒ สมเด็จพระบรมราชชนกเสด็จสวรรคต ณ พระตำหนักเทา วังสระปทุม ยังความวิบโยคครั้งใหญ่

มาสู่สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า อีกครั้งหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ทรงแสดงพระขันติธรรมประกอบ กับพระราชกุศลที่ทรงบำเพ็ญมาตลอดพระชนมชีพ ดำรงพระชนมายุ ประกอบพระราชกรณียกิจต่างๆ สืบมาจนรัชกาลปัจจุบัน โดยพระราชกรณียกิจที่สำคัญยิ่งประการหนึ่ง คือการเสด็จออกเป็นองค์ประธานในพระราชพิธีราชาภิเษกสมรสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๓ ซึ่งได้จัดขึ้น ณ พระตำหนักใหญ่ วังสระปทุมแห่งนี้

เมื่อสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าเสด็จสวรรคตในวันที่ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๘ แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้รักษาสภาพพระตำหนักใหญ่ไว้เหมือนเมื่อครั้งสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้ายังดำรงพระชนมชีพอยู่เรื่อยมาโดยมิได้มีการใช้งานอาคาร เมื่อเวลาผ่านไปร่วมครึ่งศตวรรษ พระตำหนักใหญ่จึงเกิดการเสื่อมสภาพไปตามธรรมชาติ และได้มีการบูรณะซ่อมแซมอาคารเป็นบางส่วนเพื่อรักษาสภาพอาคารตามการใช้งานสมัยใหม่ เช่น การเพิ่มสายไฟฟ้า เป็นต้น ซึ่งการดำเนินการในสมัยนั้นยังมีได้คำนึงถึงการอนุรักษ์ที่ถูกต้องตามหลักเกณฑ์ในการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมมากนัก ส่วนที่ได้รับความเสียหายมาก

คือเครื่องเรือนภายในพระตำหนักซึ่งมิได้มีการใช้งาน ทำให้เสื่อมสภาพไปเป็นจำนวนมาก จนถึงพ.ศ. ๒๕๓๖ จึงมีการบูรณะซ่อมแซมพระตำหนักครั้งใหญ่ เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงของอาคาร แก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามกาลเวลา ได้แก่ ปัญหาน้ำรั่วซึมและท่วมขังบริเวณห้องใต้ดินใต้พระตำหนัก ปัญหาน้ำฝนรั่วซึม ทำให้พื้นไม้เสียหาย ปัญหาปลวก และปัญหาระเบียบภายนอกพระตำหนักเกิดการทรุดตัว แตกร้าว เป็นต้น

การอนุรักษ์พระตำหนักใหญ่ วังสระปทุม ตามพระราชดำริในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ

เมื่อสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จมาประทับ ณ วังสระปทุมในพ.ศ. ๒๕๔๓ แล้ว ทรงใช้พระตำหนักใหญ่ในบางวาระ เพื่อการจัดพระราชทานเลี้ยงหรือเสด็จออกเป็นการส่วนพระองค์ ทำให้เกิดการใช้งานอาคารพระตำหนักใหญ่ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่ว่างเว้นไปกว่าห้าสิบปี ในคราวนี้จึงมีการบูรณะและปรับปรุงเครื่องเรือนบางส่วน แต่ก็เพียงเพื่อให้ใช้งานได้เท่านั้น

ในเวลาต่อมาเมื่อสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงระลึกถึงพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ให้จัดพระตำหนักใหญ่ วังสระปทุมเป็นพิพิธภัณฑ์สถานอันเนื่องในสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง มูลนิธิสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ขึ้นเมื่อวันที่ ๒๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๘ เพื่อดำเนินการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ดังกล่าว และจัดกิจกรรมต่างๆ สืบสานแนวพระราชดำริสืบมา โดยมีแผนดำเนินงานจัดตั้งพิพิธภัณฑ์สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าให้แล้วเสร็จในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในปีที่พุทธศักราช ๒๕๕๑

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงสนพระราชหฤทัย และทรงตระหนักชัดถึงคุณประโยชน์ของพิพิธภัณฑ์ในฐานะแหล่งเรียนรู้ กอปรกับความสนพระทัยในการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมซึ่งมีมาช้านาน ดังปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงดำรงตำแหน่งองค์ประธานคณะกรรมการบูรณะวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ตลอดจนพระบรมมหาราชวัง มาตั้งแต่คราวฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ในพ.ศ. ๒๕๒๕ นั้นแล้ว ทั้งยังมีโครงการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและชุมชนตามพระราชดำริต่างๆ ได้แก่ การบูรณะพระตำหนักสวนกุหลาบเพื่อปรับใช้เป็นโรงเรียน การฟื้นฟูชุมชนอัมพวา ตามโครงการอัมพวาช่วยพัฒนานาวิกฯ เป็นต้น

สำหรับโครงการพิพิธภัณฑ์สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้านี้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีโปรดเกล้าฯ พระราชทานแนวความคิดแก่คณะทำงาน ให้ดำเนินการอนุรักษ์ ซ่อมแซม และออกแบบการจัดแสดง ให้พิพิธภัณฑ์สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าเป็น **พิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต (Living Museum)** ที่สมบูรณ์เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ ศึกษาพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจในสมเด็จพระ

พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ที่มีความงดงาม มีเนื้อหาการจัดแสดงที่ถูกต้องทันสมัย โดยจัดบรรยากาศการตกแต่งและสภาพภายในพระตำหนัก ให้ย้อนกาลเวลาไปยังช่วงเวลาประมาณรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นช่วงที่พระตำหนักใหญ่ วังสระปทุม มีบทบาทสำคัญในพระราชประวัติของทั้งสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า และสมเด็จพระบรมราชชนก

แนวความคิดเรื่องพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต (Living Museum) เป็นแนวทางหนึ่งในการจัดพิพิธภัณฑ์สมัยใหม่ ที่มุ่งสร้างสรรค์ให้เกิดบรรยากาศย้อนคืนไปสู่ช่วงเวลาใดช่วงเวลาหนึ่งในประวัติศาสตร์ ให้เกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ผู้ชมได้รับ ผ่านแบบแผนความเป็นอยู่ การดำเนินชีวิต หรือการจำลองเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้น ณ ที่นั้น นิยมใช้ในการออกแบบการจัดแสดงในอาคารประวัติศาสตร์ ทำให้อาคารมีคุณค่ามากกว่าที่จะเป็นเพียงโบราณสถาน และทำให้สิ่งของจัดแสดงมีความหมายมากกว่าวัตถุ พิพิธภัณฑ์ธรรมดาๆ โครงการพิพิธภัณฑ์สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าจึงเป็นการปรับเปลี่ยนอาคารพักอาศัย ซึ่งเป็นโบราณสถานที่ทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ให้กลายเป็นพิพิธภัณฑ์

และศูนย์การเรียนรู้ ที่อาศัยการค้นคว้า ข้อมูลทางประวัติศาสตร์จำนวนมาก ทั้งพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ ตลอดจนพระราชนิยมในสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมและการตกแต่งภายใน ประวัติศาสตร์สังคมไทย และบทบาทของสตรีในกระบวนการเข้าสู่สมัยใหม่ของสยาม โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีโปรดเกล้าฯ พระราชทานแนวพระราชดำริให้มูลนิธิสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าตั้งคณะทำงานด้านต่างๆ เช่น การสัมภาษณ์ ข้อมูลจากคนเก่าแก่ในวังสระปทุม การสำรวจสภาพพระตำหนักใหญ่อย่างละเอียด การค้นคว้ารวบรวมเอกสารจดหมายเหตุและภาพถ่ายโบราณจากแหล่งเอกสารต่างๆ เป็นต้น

สำหรับงานด้านการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมนั้น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีโปรดเกล้าฯ ให้มีการปรับปรุงอาคารให้มั่นคงแข็งแรง มีงานระบบสมัยใหม่เท่าที่จำเป็นแก่การใช้งานเป็นพิพิธภัณฑ์ ได้แก่ การวางระบบปรับอากาศ การต่อเติมห้องน้ำใหม่ ลิฟท์โดยสารขนาดเล็ก และระบบรักษาความปลอดภัย โดยทั้งหมดนี้ออกแบบให้กลมกลืนไปกับรูปแบบการตกแต่งของเดิมมากที่สุด ส่วนงานด้านการจัดแสดงนั้น ประกอบด้วยการวางผังห้องและการจัดออกแบบปรับปรุงเครื่องเรือนให้ถูกต้องตามข้อมูลทางประวัติศาสตร์ โดยคำนึงถึงเนื้อหาการจัดแสดงควบคู่ไปด้วย ซึ่งต้องอาศัยการศึกษาค้นคว้าอย่างมากในประเด็นต่างๆ เช่น ฝาผนัง (wall stretching) ดวงโคม ผ้าผ่าน ผ้าทอแบบแทเปสตรี (tapestry) ที่ใช้บุพระเก้าอี้ เป็นต้น ทั้งนี้มีแนวทางในการอนุรักษ์ว่า ไม่ได้ซ่อมเพื่อให้เป็นของใหม่ แต่เป็นการซ่อมแซมเพื่อให้คืนสภาพ ใช้งานได้ดั้งเดิม แต่ยังคงความเก่าตามกาลเวลา เหมือนเมื่อครั้งที่สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้ายังคงเสด็จประทับ ณ พระตำหนักแห่งนี้อยู่ ตามแนวพระราชดำริเรื่อง

พิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต ซึ่งสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีได้พระราชทานไว้ตั้งแต่แรกนั้น

ด้วยการเตรียมการ การศึกษาค้นคว้า และการดำเนินการอนุรักษ์ตามพระราชดำริทั้งหมดนี้ ทำให้ส่วนจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ณ พระตำหนักใหญ่ วังสระปทุม จัดแบ่งได้เป็น ๓ ช่วงเวลา คือ

ช่วงที่ ๑ เป็นช่วงที่เพิ่งสร้างพระตำหนักแล้วเสร็จ (ราวพ.ศ. ๒๔๕๗ - ๒๔๕๘) และสมเด็จพระบรมราชชนกเสด็จฯ กลับจากต่างประเทศมาประทับร่วมกับสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า จัดแสดงในห้องพิธีและห้องรับแขก ที่ชั้นล่างของพระตำหนัก บอกเล่าเหตุการณ์สืบเนื่องมาจนถึงพระราชพิธีอภิเษกสมรสระหว่างสมเด็จพระบรมราชชนกกับสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ครั้นยังทรงเป็นนางสาวสังวาลย์ ตะละภัฏ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาพระราชทานน้ำสังข์ ณ พระตำหนักใหญ่ เมื่อวันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๓

ช่วงที่ ๒ เป็นช่วงที่สมเด็จพระบรมราชชนกและสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงมีพระราชธิดาแล้วหนึ่งพระองค์ ทรงพาครอบครัวเสด็จฯ กลับจากประเทศอังกฤษ และมาประทับอยู่ที่วังสระปทุมอีกวาระหนึ่ง จัดแสดง ณ ห้องเทาและห้องทรงพระอักษร ที่ชั้นบนของพระตำหนักใหญ่

ช่วงที่ ๓ เป็นช่วงเวลาที่สมเด็จพระบรมราชชนกและสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงมีพระราชโอรสเพิ่มขึ้นอีก ๒ พระองค์ คือ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลและพระบาทสมเด็จพระ

พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน สมเด็จพระบรมราชชนกทรงสำเร็จการศึกษาวิชาการแพทย์ และเสด็จฯ กลับจากสหรัฐอเมริกาพร้อมครอบครัว มาประทับ ณ วังสระปทุมอีกคำรบหนึ่ง จัดแสดงในห้องทรงพระสำราญ ห้องทรงนมัสการ และห้องพระบรรทม ที่ชั้นบนของพระตำหนักใหญ่

นอกจากนี้ยังมีส่วนจัดแสดงบริเวณเฉลียงพระตำหนักใหญ่ชั้นบน อันเป็นที่ที่สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าโปรดที่จะประทับในช่วงปลายพระชนม์ชีพ มักประทับที่เฉลียงแห่งนี้ตลอดทั้งวัน เสวยพระกระยาหาร ณ ที่นี้ด้วย บริเวณนี้มีความสำคัญในประวัติศาสตร์ชาติไทยอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นสถานที่ประกอบพระราชพิธีซึ่งเป็นพระราชกรณียกิจสำคัญสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพของสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า คือ ทรงเป็นประธานในพระราชพิธีราชาภิเษกสมรสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

ด้วยแนวพระราชดำริในการอนุรักษ์ การพิพิธภัณฑ์ และความสนพระทัยในประวัติศาสตร์และโบราณคดีในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี การก่อสร้างพิพิธภัณฑ์สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ณ พระตำหนักใหญ่ วังสระปทุม จึงแล้วเสร็จสมบูรณ์ เปิดใช้งานได้ในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๑ นับเป็นตัวอย่างของการผสมผสานศาสตร์แห่งการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและการตกแต่งภายใน ควบคู่ไปกับแนวความคิดเรื่องพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต เกิดเป็นแหล่งเรียนรู้แห่งใหม่สำหรับประชาชนและผู้สนใจ ที่จักได้เรียนรู้ทั้งพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจตลอดจนพระราชนิยมในสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ควบคู่ไปกับประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและการตกแต่งภายใน และประวัติศาสตร์สังคมไทย ในช่วงเวลากว่าร้อยปีที่ล่วงมา

เอกสารอ้างอิง

- มูลนิธิสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า, ศรีสวรินทิราอนุสรณ์ : น้อมรำลึกถึงสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๙).
- ศรีสวรินทิราบรมฉายาลักษณ์ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๖).
- มูลนิธิศาสตราจารย์ ม.ล.ปิ่น มาลากุล, ดั่งดวงแก้ว ส่องสว่าง ทางสายงาม (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๕๗).
- สมภพ จันทระประภา, สมเด็จพระศรีสวรินทิรา พระบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า (พระนคร : ผดุงศึกษา, ๒๕๑๔).
- สุรชัย ขอลประเสริฐ, เรื่องเล่าคนทั่วไป (กรุงเทพฯ : ภาควิชาสถาปัตยกรรมภายใน คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๕).